

## **АВТЕНТИЧНА ЛІРИКА СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОУСВІДОМЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

*У статті розглянуто автентичну лірику Східного Поділля. Запропоновано класифікацію та подано короткий характеристику головних ознак родинно-побутових пісень. Визначено актуальність проблеми дослідження та вивчення народної пісенності як запоруки формування національної свідомості молоді, зокрема майбутніх учителів. Визначено, що низка фольклорних пісень, яка збереглися і продовжує побутувати на території Східного Поділля, відноситься до пісенної традиції, яка закорінена в глибину віків.*

**Постановка проблеми.** Роки незалежності в Україні позначаються суттєвими зрушеннями у національно-державному житті – збільшується увага до національних святинь, народних традицій, усної народної творчості, історії та теорії національної культури загалом, історії та теорії фольклору зокрема.

Сьогодні, визначаючи справжню вагу фольклорної спадкоємності українців, поряд із іншими не менш важливими видами народної творчості, варто зосередити особливу увагу на такому феномені, як народне пісенне мистецтво, спрямувавши освітню музичну діяльність у дошкільних освітніх закладах, ЗОШ I-III ступенів, ВНЗ різного рівня акредитації на збільшення регіональних аудіо, відео та CD записів, посилені дослідження та описи виявлених на даних територіях народних автентичних пісенних зразків, їх документування, створення на місцях відповідних фольклорно-пісенних фондів. Така діяльність є вкрай необхідною для їх збереження особливо на локальних територіях, адже сьогодні, продовжуючи відігравати роль особливого "архіву" історії нашого етносу, вони за багатьох об'єктивних, суб'єктивних та природних причин стрімко випадають із ужитку.

До необхідних і важливих кроків для встановлення ізоляції народної культури окремих регіонів варто віднести чітко спрямовану навчально-виховну та фольклорно-дослідницьку роботу з молоддю, що потребує реального вирішення цілої низки освітніх проблем, які не завжди піддаються розв'язанню на регіональних рівнях, адже на сьогодні питання, що стосуються проблем трансляції історичної пам'яті, значною мірою залежать від існуючих у державі форм і методів щодо необхідності їх вирішення.

Ефективною, насамперед, може стати якісно нова за своєю суттю підготовка у ВНЗ необхідних педагогічних кадрів, побудована на розумінні потреби у всебічному відтворенні фольклорної національної спадщини задля отримання відповідей на цілу низку фундаментальних питань щодо творчої природи історично зумовлених процесів у традиційній народній культурі. Це дасть можливість майбутньому вчителю музики ЗОШ I-III ступеня, музичному керівнику дошкільної установи (як трансляторам) не тільки глибше пізнати, конкретно заглибитися в музичні традиції свого народу, але й осягнути глибини і принципи їх творення від найдавніших часів до сьогодення, обґрунтувати особливості поетичного й музичного колориту найхарактерніших жанрів, поширених на даній території, стимулювати потяг до тих автентичних зразків, які зберегли архаїчні риси.

Сьогодні виникла нагальна потреба у поверненні національної музичної пам'яті особливо у педагогічне середовище (музичні школи, училища, коледжі, ВНЗ), у зв'язку з чим необхідною умовою стає швидкісне корегування навчальних процесів, зорієнтованість їх на реалізацію (а не декларування) принципу народності, виховання в молоді духовно-моральних цінностей, національної свідомості, глибокої поваги до спадкоємних здобутків свого народу та їх порівнянь із здобутками інших культур.

Включаючи в роботу сучасні орієнтири молодих, варто, водночас, не загубити попередніх освітніх досягнень і традицій, що вже певною мірою склалися, виявили свою спроможність і успішно діють в освітньому просторі впродовж останнього періоду.

Важливим у процесах, що стосуються збереження народної пісенної творчості, є допомога молодій людині проявити себе, свої природні якості безпосередньо через пісню ще у стінах навчального закладу (участь у фольклорних колективах, творчих лабораторіях, студіях, фестивалях, конкурсах, фольклорних експедиціях тощо). Сконцентрованість на зазначених формах дозволяє зрозуміти наступне: свідоме розуміння того, що правдиве і велике пісенне мистецтво народу вирросло з певного середовища й нерозривно пов'язане з тим багатющим національним ґрунтом, на якому воно виникло, зростало і продовжує рости.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Аналізуючи загалом результати досліджень сучасних збирачів народної пісні, зауважимо, що давня автентична ("справжня", "дійсна") пісня в тому вигляді, якою вона була в минулих століттях, звичайно, зазнала суттєвих, подекуди, незворотних видозмін.

До цього часу викладачі та студенти спеціалізованих музичних спеціальностей (у тому числі і галузі освіти) у своїй роботі успішно використовують цінні видання відомого етномузиколога, доктора мистецтвознавства, професора А. Іваницького. Його праці містять вичерпну і доступну інформацію про роди, жанри, види українського музичного фольклору і повністю забезпечують виконання навчальної програми для ВНЗ I-II рівня акредитації з дисципліни "Українська народна музична творчість та обрядовий фольклор".

Таким чином, з огляду на актуальність досліджуваної проблеми, **метою статті** є з'ясування та наукове обґрунтування ролі автентичної лірики Східного Поділля у формуванні національного самоусвідомлення майбутніх учителів.

Систематизувати за жанрами величезний пісенний пласт, у число якого входять і пісні такого кількісно великого розряду, як лірику, що накопичувався довгий історичний період, украй складно, однак, можливо. Перший загальноприйнятий поділ лірики здійснюється за соціально-побутовими критеріями: виділяються пісні громадського і особистісного звучання [1: 117].

Успадкувавши окремі риси тематики і поетики більш ранніх пісенних жанрів – дум, історичних пісень, балад XV-XIX століття, – що в тому історичному часі мали стійке побутування в суспільстві, новий рід народнопісенної творчості (лірика) почав свою розбудову на новій тематичній особливому настроєвому діапазоні.

На перший план у ліриці вийшли не заглиблені у сюжет, фабулу, розповідь як пряму констатацію якоїсь події чи вчинку, а психологічний стан героя. З огляду на те, що людське буття осмислюється через призму людських переживань, психологічний стан героїв ліричних творів можна визначати за наступними ознаками: яким чином, якими прийомами показаний герой, які безпосередньо емоції супроводжують його думки і бажання, завдяки чому і як відбувається естетичне сприйняття та відтворення ним дійсності.

Головними в оспівуванні певної події, чи окремого образу в побутових піснях стають внутрішній стан людини, її переживання, помисли, емоційна напруженість (прихильність, відроза, ненависть тощо); характерною ознакою нового жанру – надчутлива ліризація, що здатна передавати різні емоційні стани, збуджувати відповідні рефлексії, чи художньо-образні асоціації.

Не існує навіть найменшого нюансу, що так чи інакше стосується людської долі, який би не був відтворений у народній пісні. За піснями, що є характерними для конкретного часу, можна вивчати його історію, побут, ставлення громади до тих чи інших учинків її представників, сімейні відносини, стосунки між закоханими, що є переживаннями суто особистісними, тощо.

Народна пісня, яка передавалася з покоління в покоління, через осмислення та міжпоколінну трансмісію набутих фольклорних рис, абсолютно природно, без будь-якого штучного втручання здійснювала кристалізацію, відбір справжнього, ні на мить не переставала шліфуватися на змістовому, формальному та інтонаційному рівнях.

Відомо, що ступінь збереженості народнопісенних жанрів на великій етнічній території України досить різна. Вона залежала, залежить і завжди залежатиме від цілої низки чинників у тому числі й від нових суспільних явищ, пов'язаних із урбанізацією сучасного міста та її впливом на народну культуру загалом.

Запис і вивчення пісенного народного зразка, що побутує на будь-якій території, дає нам неабияку можливість: "Пізнати структуру того чи іншого роду творчості, дійти його генезу – значить докладно розглянути його в зв'язках із конкретним середовищем народження і побутування. Саме таким шляхом можна вияснити, чому та, а не інша тематика переважає в пісенності даного ареалу дослідження, чим зумовлені манери виконання, певні форми словесного і музичного вислову" [3: 14].

Родинно (сімейно)-побутові пісні – це доволі великий цикл ліричної позаобрядової поезії, що змальовує розмаїті сторони традиційного життя українців у сім'ї та відтворює пов'язану з цим усю гаму людських почуттів, переживань, настроїв [3]. На відміну від суспільно (соціально)-побутових, пісні родинно-побутові значно давніші за своїм походженням, наділені особливим типом художнього мислення, однак, у свою чергу, потребують окремого поділу й більш складної класифікації.

Побутова лірика, на думку вчених-фольклористів, – вагомий і найскладніший для класифікації пласт фольклорної пісенності, до якого зараховуються ліричні за своїм характером музично-поетичні твори, у яких оспівуються події, що пов'язані з особистим життям у сім'ї, родині; показані важкі стосунки між старшим і молодшим поколіннями; відбиті почуття, переживання, смуток, сімейні драми та інші обставини, які стосуються родинного життя. До них належать твори:

- про кохання, що віддзеркалюють дошлюбні відносини;
- що оспівують сімейне життя з його непростими взаєминами;
- з трагічним змістом (втрата одного з членів родини, сім'ї, сирітські та вдовині теми);
- гумористично-сатиричного спрямування, що виділяються серед інших за способом відображення дійсності.

У піснях прадавнього жанру, означеного фольклористикою як побутовий, у тій же мірі як і в жанрах календарної та родинної обрядовості, що базуються на природній рефлексії, збереглася винятково чітка культурна спадкоємність, яка особливим чином утворювалася на різних просторово-часових етапах розвитку українського етносу.

Визначаючи дві головні риси, що властиві ліричним пісням загалом, це – природність та піднесений характер мелодики, учені схиляються до думки, що саме завдяки цим двом чинникам пісенна лірика часто прирівнювалася до справжньої, особливої за своїм "викладенням" народної молитви.

Попри суттєвий вплив на традиційну пісенну культуру засобів масової інформації і ті глибинні зміни, які сталися на рівні культурної моделі й способу життя селян Східного Поділля за останні кільканадцять десятиріч років, історія зберегла на цих землях багатющий матеріал, який (у тому числі) особливим чином причаївся в ліричних родинно-побутових "піснях-молитвах".

Зразки родинної (сімейної) лірики, характерні й ужитку сьогодення, записані вже в зовсім малих селах або родинях (фактично зменшених до одного покоління), "належать (переважною більшістю) до загальнопоширених,

однак мають регіональні особливості сюжетно-тематичного змісту, поетики, стилю виконання та вимови (місцеві діалекти), вони значною мірою психологізовані та драматизовані, особливо тоді, коли це стосується кохання. Усі елементи змісту і форми підпорядковуються культурі почуттів, звеличенню душі. Психологічні сцени пройняті сентиментальним пафосом, більшість зразків побудовані у формі діалогу, мова насичена пестливими словами та інтонацією. Якщо це пісні про розлуку, як правило, присутній монолог, атмосфера ліричної пісні створюється за допомогою пейзажів, які несуть велике емоційне навантаження" [4: 322].

Генетичний розвиток лірики любовного характеру закорінений у календарно-обрядову лірику. Ці пісні складають найбільшу групу з циклу ліричних родинно (сімейно)-побутових пісень і проникливо розкривають найрізноманітніші сторони життя закоханих, їхні інтимні почуття, думки, драматичні ситуації [3].

У мелодику і поетику цих зразків включено широкий аспект вираження людських почуттів, у розгортанні їх сюжетів у всіх колоритних подробицях розкриваються вічні теми: вірного й зрадженого кохання, болю розлуки, любовних втіх, відчуття жаданої зустрічі з коханим, розчарування, краси почуттів, дівочої і жіночої краси, наруги над почуттями, дівочої безталанності, складних взаємин між подружжям тощо. Завдяки поетичному змісту, любовну лірику можна охарактеризувати як своєрідну школу почуттів, яка неодмінно вміщує і відбиває в музично-поетичних образах не завжди прості, часто приховані від інших, потаємні (інтимні), болючі стосунки, що складаються між закоханими. Персонажами і головними героями пісень про кохання завжди виступають самі закохані.

У великий розряд родинно-побутових пісень входять пісні про сімейне життя, в яких майже відсутня романтика почуттів та ідеалізація особистих відносин, а психологічна напруга безпосередньо заглиблена в реальну, часто жорстоку дійсність. У тематичній групі пісень пристрасно розкриваються різні сторони сімейних проблем, які окреслюють переважно жіночу долю [3].

Пісні про сімейні відносини здебільшого оспівують теми нещасливого сімейного життя, що часто набувають розширення за рахунок нескінчених "сімейних" мотивів, а саме: жалю дівчини за молодими роками, жіночої безнадії, болючих питань, що стосуються зради коханого чи важкого повернення його в сім'ю, розлуки молодої дівчини з батьківською домівкою, тривоги з причини народження нездорової дитини, сімейних негараздів, які традиційно й природно вміщують широке тематичне розмаїття.

У недалекому минулому такі ознаки даного виду пісень, як внутрішня стриманість, лаконічність, "сухість" (за якою водночас приховано розгортання широкого емоційного виру почуттів), неймовірна різноманітність сюжетних ліній, які простий народ природно вміщував у відчай, страждання, невідомість, гіркі втрати тощо, – найправдивіше розкривали й відтворювали через спів важкі стосунки, що мали місце в традиційній патріархальній сім'ї певного історичного часу. Щось із оспівуваного в цій групі обумовлене історичною долею українського народу, а щось – набуте в плінні віків, які гідно прожив наш етнос "у лірично-чуйній і чуттєвій ментальності народу закорінованого і розростається природній смуток, сформулювалася та, а не інша, психологічна тональність історичної пам'яті, традиційне почуття кривди, що ще міцніше поглиблювало тон жалю і смутку в його душі" [5: 50].

Поряд із широкоживаними групами пісень, які репрезентують розряд лірики і є улюбленими для виконання, окреме місце займають пісні гумористично-жартівливі, що відносяться до народної сміхової культури, виникнення якої відносимо до періоду давнього минулого людства. У всі часи веселий жарт, дотепне висловлювання, влучна сатира, комічні ситуації високо цінувалися серед простого народу й правомірно вважалися типовою рисою українського етносу. Почуття гумору, вміння помітити смішне й відповідно доброзичливо трансформувати смішну чи комічну ситуацію через пісню, використовуючи широкі можливості музики і поетичного слова, споконвічно вважалися позитивними і яскравими ознаками сміхової пісенності нашої нації.

Пісні ліричні відзначаються багатством уживаної ритмомелодики, яка переважно довільна: розмірена, чітко організована, спокійного типу, підпорядковується музичному елементу. Ритмічний малюнок пісень має рівномірний характер. Строфіка й мелодика наспівів привертає нашу увагу наступним: заспів першого рядка (як правило сольний) має спокійну ритмічну організацію. Другий рядок пісенної строфи, який у більшості виконується гуртом (гуртове виконання), несе у собі ритмічну змінність. Така різноманітність ритмічної організації вноситься у виконання ліричних пісень змінність, контрастність і дозволяє акцентувати увагу слухача на підкреслено-яскравому розвитку безпосередньо художнього плану наспіву. Особливу увагу та неабияку зацікавленість записувачів музичного фольклору на даній території привертає яскрава темброво-теситурна подача співацького звуку, що значно відрізняє автентичну манеру співу східних подолян від звукоутворень, що уживані нині в інших регіонах України.

За традицією свого формотворення, автентична лірична пісня, як особлива група, що в певний історичний час виокремилася на цій території з давнього обрядово-пісенного типу ранньої стадії розвитку, в своїй більшості багатокуплетна, в її змісті переважають багаті за змістом родинно-побутові сюжети, які розвиваються за власними драматично-експресивними законами.

Вивчаючи поетику народної пісні, О. Дей означив її як "певну систему художнього відображення дійсності, цілий комплекс принципів та засобів її естетичного освоєння", однак пріоритетну перевагу у досягненні драматичного ефекту віддавав саме композиції твору, яка в своїй основі може створювати неабияку психологічну напругу. "Вироблений ще в часи становлення, обрядово-пісенний тип композиції за родинною градацією перейшов і в позаобрядово-родинну та громадську лірику" [6: 3, 141]. Тому закономірним стає те, що досить часто саме поетичні тексти стають визначальними при класифікації тематичних збірок народних пісень.

**Висновки.** Аналізуючи вищеозначене, з урахуванням окремих виявлених факторів стану автентичної лірики Східного Поділля, можна з упевненістю стверджувати, що ряд фольклорних пісенних зразків, які збереглися й продовжують побутувати на цій території у новому ХХІ столітті, на початку III-го тисячоліття, відносяться до дійсної пісенної традиції, яка закорінена в материзну глибин віків.

Аналіз виявлених пісенно-поетичних зразків автентичної лірики, збереженої на цій локальній території, дозволяє зробити кілька суттєвих висновків. Насамперед, відносно якісну збереженість народнопісенності на даній території варто відзначити як позитивне явище, що завдячує двом головним причинам:

– по-перше, чим більша кількість людей проживає на локальній (найменшій) території, тим частіше можна почути обрядовий чи побутовий спів (або приєднатися самому до його виконання), далі, зафіксоване та почуте "наживо", використати у певному дійстві;

– по-друге, чим більше поколінь живе в сім'ї, тим глибші народнопісенні традиції, адже в молодих є неабияка можливість користуватися досвідом найстарших поколінь, які й досі залишаються природними носіями і трансляторами пісенних або інших фольклорних традицій.

Пошуки, записи і посилене вивчення нових зразків пісенного фольклору в останні роки, дали нам неабияку можливість доторкнутися до тих глибинних "зерен" уживаної на цій території народної пісні, що донесли до сучасності "справжність", правдивість і чистоту прадавньої пісні з народу.

Очевидним є не тільки поступово зростаючий інтерес у суспільстві до вивчення цього історичного феномену, а й розуміння того, що у даний історичний час фольклор загалом (автентична пісня зокрема) повинен стати стимулятором звернення молодих українців до вивчення особливої за своєю суттю, істинно правдивої духовної спадщини народу, яку впродовж віків удалося зберегти нашому етносу в кращих його зразках, насамперед, на локальному рівні.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Іваницький А. Українська народна музична творчість : [навчальний посібник] / А. Іваницький. – [2-е вид., доопрацьоване]. – К. : Музична Україна, 1999. – 222 с.
2. Грица С. Мелос української народної епіки / С. Грица. – К. : Наукова думка, 1979. – 245 с.
3. Українська фольклористика : [словник-довідник] / [укладання і загальна редакція Михайла Чорнопиского]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.
4. Лановик М. Українська усна народна творчість / М. Лановик, З. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2001. – 322 с.
5. Маланюк Є. Легендарний подвиг героїв Крут / Є. Маланюк // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1–2. – С. 50–58.
6. Дей О. Поетика української народної пісні / О. Дей. – К. : Наукова думка, 1978. – 270 с.
7. Горбатенко В. Етнодержавознавство : утворення нової парадигми національного поступу / В. Горбатенко, А. Козенюк // Генеза. – 1997. – № 1 (5). – 235 с.
8. Грица С. В ім'я збереження фольклору / С. Грица // Вибрані статті. Фольклор у просторі та часі. – Тернопіль : Астон, 2000. – 228 с.
9. Дей О. І. Піонер слов'янської фольклористики та його українські записи / О. І. Дей, Л. А. Малан. – 27 с.
10. Іваницький А. Український музичний фольклор : [підручник для вищих музичних закладів] / А. Іваницький. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 266 с.
11. Колесса Ф. Музикознавчі праці / Ф. Колесса ; [підгот. до друк., вступ. стаття і прим. С. Й. Грица]. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 8–9.
12. Огієнко Іван. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – К. : Народний календар. – 95 с.

### REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Ivanyts'kyi A. Ukrains'ka narodna muzychna tvorchist' [The Ukrainian Folk Musical Work] : [navchal'nyi posibnyk] / A. Ivanyts'kyi. – [2-e vyd., doopratsiovane]. – K. : Muzychna Ukraïna, 1999. – 222 s.
2. Grytsa S. Melos ukrains'koi narodnoi epiky [Melos of the Ukrainian Folk Epic Poetry] / S. Grytsa. – K. : Naukova dumka, 1979. – 245 s.
3. Ukrains'ka fol'klorystyka [The Ukrainian Folkloristics] : [slovyk-dovidnyk] / [ukladannia i zagal'na redaktsiia Mykhaila Chornopyskogo]. – Ternopil' : Pidruchnyky i posibnyky, 2008. – 448 s.
4. Lanovyk M. Ukrains'ka usna narodna tvorchist' [Oral Folk Arts] / M. Lanovyk, Z. Lanovyk. – K. : Znannia-Pres, 2001. – 322 s.
5. Malaniuk Ye. Legendarnyi podvyg heroiv Krut [The Krut Heroes' Legendary Deed] / Ye. Malaniuk // Narodna tvorchist' ta etnografiia [Folk Arts and Ethnography]. – 2003. – № 1–2. – S. 50–58.
6. Dei O. Poetyka ukrains'koi narodnoi' pisni [The Poetry of the Ukrainian Folk Song] / O. Dei. – K. : Naukova dumka, 1978. – 270 s.
7. Gorbatenko V. Etnoderzhavoznavstvo : utvorennia novoi' paradygmy natsional'nogo postupu [The Constitutional Law : the New Paradigm Establishment of the National Area] / V. Gorbatenko, A. Kozeniuk // Geneza [Genesis]. – 1997. – № 1 (5). – 235 s.
8. Grytsa S. V im'ia zberezhennia fol'kloru [In the Name of the Folklore Preservation] / S. Grytsa // Vybrani statii. Fol'klor u prostori ta chasi [The Selected Works. Folklore in the Space and Time]. – Ternopil' : Aston, 2000. – 228 s.
9. Dei O. I. Pioner slov'ians'koi' fol'klorystyky ta iogo ukrains'ki zapysy [The Pioneer of the Folkloristics and his Ukrainian Notes] / O. I. Dei, L. A. Malaniuk. – 27 s.
10. Ivanyts'kyi A. Ukrains'kyi muzychnyi fol'klor [The Ukrainian Musical Folklore] : [pidruchnyk dlia vyshchikh muzychnykh zakladiv] / A. Ivanyts'kyi. – Vinnytsia : Nova knyga, 2004. – 266 s.
11. Kolessa F. Muzykoznavchi pratsi [Musical Works] / F. Kolessa ; [pidgot. do druk., vstupa stattia i prym. S. I. Grytsa]. – K. : Naukova dumka, 1970. – S. 8–9.
12. Ogiienko Ivan. Ukrains'ka kul'tura. Korotka istoriia kul'turnogo zhyttia ukrains'kogo narodu [The Ukrainian Culture. The Short History of the Ukrainian Folk's Cultural Life] / Ivan Ogiienko. – K. : Narodnyi kalendar. – 95 s.

Матеріал надійшов до редакції 26.09. 2012 р.

***Сторожук А. И., Мороз М. А. Автентическая лирика Восточного Подолья как средство формирования национального самосознания будущих учителей.***

*В статье рассматривается автентическая лирика Восточного Подолья. Предложена классификация и подана краткая характеристика главных признаков семейно-бытовых песен. Отмечается актуальность проблемы исследования и изучения народной песенности как залога формирования национального сознания молодежи, в частности будущих учителей. Определено, что ряд фольклорных песен, которые сохранились и продолжают быть в быту на территории Восточного Подолья, относится к песенной традиции, которая укоренена в давность веков.*

***Storozhuk A. I., Moroz M. A. The Original Lyrics of the Eastern Podillia as the Means of Future Teachers' National Self-Consciousness Formation.***

*The article is devoted to the authentic lyrics of the Eastern Podillia. The classification is proposed and the brief characteristics of the main features of the family songs is given. The urgency of the research problem and the study of the people's melodiousness as the base of the young people's national consciousness formation, in particular the future teachers, is noted. It is determined that the series of the folk songs, that are preserved and are present in our life, belong to the song tradition, rooted in the antiquity of ages.*